

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

1899-1999

МУЗЕЙ НА РУБЕЖІ ЕПОХ:
МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ
(матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції)

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

МУЗЕЙ НА РУБЕЖІ ЕПОХ:
МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ
(матеріали ювілейної міжнародної науково-практичної конференції)

Київ 1999

надзвичайна розкутість і винахідливість. Українці часто вражають саме цими рисами. «Винахідництво! Чи є щось краще за нього? Я глибоко переконаний, що немає. Зрозумів я це ще в дитинстві. А коли двадцятирічним юнаком приїхав до Парижу, все мене в цьому переконувало», — писав про себе скульптор.

Олександр Архипенко увійшов в історію мистецтва як новатор. Він почав працювати з новими матеріалами, такими як скло, дзеркало, листи металу, різноманітні знайдені речі тощо. Дуже часто як у Франції, так і в Сполучених Штатах, куди він переїхав у 1923 році і прожив решту свого життя, скульптор працював з глиною, створюючи витончені теракотові жіночі торси. Деякі зарубіжні дослідники висловлювали думку, що надання переваги глині, пояснювалося лише фінансовими труднощами, які постійно переслідували митця. Помилковість подібної думки легко доводить хоча б той факт, що у 1929 році Олександр Архипенко відкрив керамічну школу-лабораторію поблизу Нью-Йорка.

Цілоком свідомо Архипенко створював свої жіночі торси, позбавлені голови, усаїкаючи руки, ноги. Саме такі торси віднаходять археологи під час розкопок пам'яток Трипільської культури. При всій фрагментарності скульптур Архипенка властива вираженість та унікальна витонченість форми, яка надає особливої мелодійності образам. На їх поверхні ми також можемо зустріти узори, які нагадують трипільський розпис.

Уже в Києві Архипенко почав робити численні експерименти із випуклими та увігнутими частинами на тілі скульптури, що пізніше дало йому змогу «віднайти» порожнину, яку він трактував як частину композиції. Цей прийом має пряму аналогію в трипільських статуетках з численними «порожнинами» на місці очей, плечей, тощо. Подібно до землеробів Трипілля скульптор також розмальовував свої скульптури, що пізніше привело його до створення скульпто-живопису та нової теорії скульптурного образу. Олександр Архипенко також першим примусив свої скульптурні композиції рухатися.

Розвиток скульптури ХХ століття базувався і до цих пір базується на численних нововведеннях нашого земляка, далекого правнука трипільських землеробів.

ЕТНОГРАФІЯ

Іванова О.В.

(Київ, Національний музей історії України)

Українські килими XVIII - поч. ХХ ст. ст. в збірці НМІУ

Килимарство — один з найпоширеніших видів українського народного мистецтва. Воно має славні багатовікові традиції, про що свідчать численні зразки стародавніх українських килимів, які зберігаються в багатьох музеях країни.

В збірці НМІУ знаходиться невелика, але цікава колекція килимів, загальна кількість якої становить 134 одиниці. З них українських килимів XVIII - поч. ХХ ст. ст. всього 49 од. Серед цієї малочисельної кількості — 14 атрибутовано, відсутні датовані килими, не вся колекція регіонально визначена. Робота над нею проводиться й зараз.

Формуватися колекція українських килимів почала у 1905-1906 роки М. Біляшівським, а з 1907-1914 рр. завдяки зусиллям М. Біляшівського та Д. Щербаківського та їх експедиціям по селах Полтавщини, Київщини, Житомирщини колекція поповнювалась справжніми шедеврами українського мистецтва і вже на 1926 р. становила 700 одиниць.

Вся сучасна фондова колекція українських килимів XVIII-XIX ст. ст. поділяється на дві групи: стародавні килими XVIII - поч. XIX ст. ст. та килими XIX - поч. ХХ ст. ст. Перша група незначна, всього — 6 одиниць, але дуже цікава, з яскравими рослинними візерунками, більшість яких з Полтавського регіону. В своїй роботі автор пропонує розглянути найхарактерніші, серед яких є і унікальні, зразки українського килимарського мистецтва, які зберігаються у фондах Національного музею історії України.

Відомо, що найвищий розквіт українського килимарства припадає саме на XVIII — першу пол. XIX ст. ст. Гребіна техніка, яку використовували для виготовлення більшості килимів, давала можливість виконувати найскладніші форми рослинної орнаментики з двобічним ефектом візерунка.

До групи килимів середини XVIII ст. можна віднести килим із збірки Музею, який за інвентарними книгами записаний як килим з поховання гетьмана Данила Апостола, з села Великі Сорочинці (інв. № Т-235). На жовтому тлі зображено великі червоно-сині квіти: кайма відсутня, в центрі килима — стилізоване невелике зображення двох двоголових орлів

з ознаками держави.

В першій половині XIX ст. килимарство набуває дальшого розвитку: засновується цілий ряд нових килимових фабрик, а також килимових майстерень у поміщицьких маєтках. Килимове виробництво охоплює майже всі регіони України — насамперед Полтавщину (Зіньківський, Миргородський, Золотоніський повіти).

Килими Полтавщини XIX ст. (Т-5880, Т-5881, Т-6014) відзначаються різноманітністю рослинного орнаменту, квіти розміщені прямими вертикальними і горизонтальними рядами або в шаховому порядку, окремі мотиви на полі.

Досконалістю художніх форм відзначаються килими Київщини. За орнаментальним, композиційним і колористичним рішенням вони входять до групи квіткових килимів центральної України і мають з ними багато спільних рис.

Улюбленими рослинними мотивами західноукраїнських килимарів були квітки — гвоздики, троянди, яблучка та ін. Найбільш типове розміщення окремих мотивів, зокрема квіток з стеблом, правильними вертикальними й горизонтальними рядами. Таку композицію має килим кін. XIX ст. (Т-4484), кайма якого подана широкою червоною смугою з ромбоподібним орнаментом.

Цікава група килимів з геометричним орнаментом, яка зберігається в фондах, насамперед це килими Поділля. Для Східного Поділля характерно геометризований рослинний орнамент, що поєднувався з геометричними і фігурними мотивами — це колишній Ямпільський, Ольгопільський, Брацлавський, Балтський повіти. В композицію вводяться цілі жанрові сцени, які розміщуються і на основному полі, і на каймі.

Найскладнішою композицією і найбільшим багатством геометричних мотивів відзначаються килими центральної та західної частини Поділля. Тут знайшов вираження властивий цій місцевості прийом членування площі килима на смуги й заповнення їх геометричними візерунками. В орнаменті з'являються ромби, медальйони-розетки.

Медальйонний орнамент поширений в центральних та західних районах на килимах-залавниках. В колекції зберігається цікавий килим з довоєнних надходжень (Т-234). Центральне поле його складається з трьох великих ромбоподібних медальйонів з розетками в центрі.

Цікаві волинські килими з геометричним медальйонним орнаментом. Композиційно вони дуже близькі до подільських. В колекції зберігається подібний килим, переданий з митниці через Бориспільський міськфінвідділ у 1984 році, але він більш пізній 20-ті роки ХХ ст. (Т-7983). Зкомпонований з трьох ромбів, стилізованих фігур, восьми пелюсткових квітів справляє цілком враження.

Вироблені українськими килимарями протягом багатьох віків принципи художнього оформлення килимів є цінним мистецьким надбанням, до якого звертаються й сучасні художники. Сьогоднішня колекція важко, але продовжує поповнюватися роботами відомих українських майстрів з Київщини, Полтавщини таких, як Цись М.М., Прядка В.М., Мединський О.М.

Романовская Т.Е.

(Київ, Музей исторических драгоценностей
Украины — филиал НМИ Украины)

Киддушны́е стаканы и их место в еврейской традиции

Богослужение в иудаизме имеет место не только в синагоге, и еврейская религия не может быть определена как простой комплекс церемоний, — она представляет собой образ жизни. Дом играет в духовной жизни, по меньшей мере, столь же важную роль, как и синагога. Поэтому, очевидно, что к предметам, связанным с домашними религиозными церемониями, относятся с особым чувством. Суббота и праздники именуются микраэй-кodesh («святые собрания» или «святые созывы» — в раввинском толковании). Дни эти святые и должны быть торжественно освящены (киддуш) в момент их наступления. Хозяин дома нарасспев произносит молитву киддуш, держа в руке кубок с вином (Псахим 114 а; Брахот 35 а — ср. Суды 9:13).

«Кубком» может служить и обычный стакан, но, как правило, это сосуд из серебра. Он не имеет особой, оригинальной формы (более того, мы придерживаемся мнения, что типично еврейской формы винных кубков никогда не существовало); он следует стилю разных стран и различных эпох. Не форма была характерной для этих сосудов. Скорее, выгравированные на них надписи, часто библейские, придавали им особое значение кубков для киддуша.

Церемониальний кубок (бокал, стакан) вважається одним з найбільш ценимих в сімейній ритуальній утварі.

Серебряні стакани і чаші були відомі з давніх часів як частину звичайної домашньої утварі. В середні століття європейські євреї придбали стакани, кубки, бокали, форма і декор яких варіювалися в залежності від часу і місця виготовлення. Часто тільки надписи на івриті вказували на використання предмета в єврейському ритуалі. Так що надписи на церемониальних стаканах мають первинне значення для визначення походження і цінності стакана.

Найраніші зображення церемониальних стаканів, кубків з гравірованими надписами на івриті, відомі сьогодні, датуються кінцем XVII ст. і походять з Німеччини або Богемії.

В XVIII ст. були поширені «Нюрнберзькі кубки» і «Аугсбурзькі кубки» — типові зразки німецького ремесла кінця XVII- XVIII століть.

В Польщі, Росії, Україні в якості церемониальних кубків в XIX ст. використовували невеликі циліндричні стопки, стакани з різноманітними зображеннями: пейзажами і будівлями, рослинами і тваринами.

Найкращі єврейські обрядові стакани мають повну біблійську заповідь на івриті: «Помни (соблюдай) день суботний. Храни його святым». На багатьох стаканах нанесено тільки одне слово «Суббота» на івриті або просто ім'я, або тільки ініціали володаря, або просто назву місця, міста, селища.

Особливий інтерес серед відомих сьогодні церемониальних кубків з єврейської діаспори сучасної України представляє унікальний срібний золочений стакан (МИКУ, ДМ-7335), виготовлений не пізніше середини XIX ст. Стакан виготовлений з срібляних монет, які зібрані видатними діячами хасидського руху в Україні. Об'єм свідчить про гравіровану надпис на івриті, розміщену по всьому тубу стакану: «Цей стакан виготовлений з монет праведників, завдяки заслугам яких ми живемо: праведник Раби Іцхак Меєр із Зінкова, праведник Зік із Зінкова, їх діти праведники Ісраїл і Шейша Хешл із Меджибожа, праведник Раби Хаїм із Зінкова, праведник Раби Ізраїл із Ружина, праведник Раби Давид Мойше із Черткава, праведник Раби Мордехай із Гусятина». Це той унікальний випадок, коли надписи на звичайному в художньому відношенні предметі (стакан позбавлений будь-яких орнаментальних, зобразованих елементів декору), дозволяють виявити його історичну цінність, зв'язок з конкретними подіями і особистостями. Єдиним прикрасою цього стакана є надпис, який і зробила його справжня реліквія.

Особливу групу серед церемониальних єврейських кубків представляють срібні золочені стакани з гравірованими в овальних медальйонах зображеннями біблійських місць, датуються другою половиною XIX ст.

Широко використовувалися для киддуша срібні кубки роботи російських майстрів. Часто вони не містять жодних єврейських символів і сюжетів, і тільки надписи свідчать про те, що вони були обов'язковим атрибутом суботньої, святкової молитви.

Церемониальні стакани в іудаїзмі призначені тільки для благословення, але не в кожному випадку для щоденного використання. Відносно матеріала виготовлення, то їх робили з металу, кераміки і скла. Найбільш поширені киддушні стакани срібні, золочені. Приймають до уваги тільки те бокали, кубки, стакани, які мають надписи на івриті, ідише. Однак, широко відомо, що в кінці XIX - поч. XX ст. ст. багатьох єврейських родин використовували для благословення невеликі срібні золочені стакани без надписів.

Особливу увагу заслуговують церемониальні кубки для швадебного ритуалу і обрізання. Во время цих обрядів двоє чоловіків п'ють з одного і того ж бокала во время благословення. Для цих церемоній іноді замовляли парні ємкості. Парні церемониальні стакани, кубки, XVIII - поч. XIX ст. ст. є великою рідкістю, особливо з надписом на івриті або ідише.

Окрему групу представляють незвичайні церемониальні ємкості для обряду Хавдала. Вони мають дуже просту конструкцію, яка включає стакан і кришечку з отворами. Таким чином, використовується і як церемониальний стакан, а кришечка з отворами він перетворюється в бсамим, використовуваний в обряді на ішоді суботи. Подібні зразки представлені роботами майстрів Галичини (колекція Гросса), Ірака (Джейн Вейнштейн) і є великою рідкістю.

Ми розглянули тільки основні групи ритуальних єврейських кубків, стаканів, які широко використовувалися в єврейських родин при виконанні різних церемоній особливо в XVII - поч. XX ст. ст. Ці предмети, що відрізняються невеликими розмірами, мають велику силу сакрального характеру. Церемониальні єврейські стакани передавалися з покоління в покоління голові родини і вважалися реліквією.

Сушко В.А.

(Харків, Харківський історичний музей)

Новий підхід до створення етнографічної виставки

Етнографічні виставки та експозиції етнографічних музеїв користуються широкою цікавістю загалом. Бо відвідини саме таких музеїв та виставок, як ніяких інших, дають змогу людині згадати власних предків або своє дитинство та юність, відчути приємне почуття «близькості до минувшини».

Методи експонування етнографічних колекцій впродовж віків змінювалися. Їх вибір залежав від стану пануючої на той час в науці системи поглядів: від спрямованості експозиції чи виставки; від тієї ідеї, яку намагалися довести відвідувачу експозиціонери; від образу, який вони створювали на виставці чи в експозиції.

Найдавніші виставки були колекційними, створеними за системно-тематичним методом. У XIX ст. з'явилися етнографічні музеї, в яких матеріали були подані за ансамблевим методом, який давав змогу частково відтворити життєві комплекси, що дозволяло відвідувачу не тільки познайомитися з речами матеріальної культури якогось народу, а й зрозуміти, як вони застосовувалися на практиці їхніми власниками. З кінця XIX ст у світі постали музеї народної архітектури і побуту просто неба («скансені»), спочатку необхідні, згодом — з мешканцями. Скансені визнані найкращою формою експонування етнографічних речей та матеріалів, бо у такому музеї предмети представлені за ансамблевим принципом в умовах природного ландшафту, подібного до автентичного, до того ж, в експозиційних скансенів є люди, які ведуть традиційне господарство, займаються ремеслами та промислами і можуть дати кваліфіковану консультацію відвідувачам музею.

Кожен з цих методів має свої переваги, так і недоліки показу, і кожен може бути використаний більш чи менш вдало за певних умов. Нерідко навіть у межах одного музею чи виставки методи показу поєднуються: наприклад, у музеї народної архітектури та побуту проводяться виставки одягу тощо.

Об'єднуючим принципом усіх експозицій, в якій би час та за яким би методом вони не були створені, був і є, на нашу думку, принцип показу «дня» народного життя: заняття, ремесла, промисли, ведення традиційного господарства взагалі були трактовані суто у реалістичному, матеріалістичному ключі.

Харківський історичний музей має чисельну та дуже цінну етнографічну збірку, яка репрезентує Слобжанщину, культури народів, які починаючи від XVII ст. заселяють наш край.

Етнографічні збірки нашого музею неодноразово з успіхом виставлялися як у стінах нашого музею, так і поза ним. Методи показу були або системно-тематичні, або ансамблеві, або їх поєднання. За жанром це були виставки-начерки, виставки-експозиційні легенди, були виставки, які за жанром наближалися до «моделі часу і світу». Але завжди домінуючим залишався принцип показу матеріального світу, показу «дня життя».

Ми пропонуємо створити виставку, присвячену «ночі» української народної культури — тобто присвячену світові народних вірувань, космогонії та демонології, боротьби Добра і Зла в українському світі.

Розподілення народної культури на «день» і «ніч» умовне і застосоване нами через те, що вдень людина знаходиться під владою досить раціональних, навіть дещо приземлених потреб, справ та думок, а вночі над нею іноді й нині панують забобони, пережитки давніх уявлень, темні страхи — все те, що складає світ української демонології.

Головна мета експонування музейних предметів на нашій виставці — не презентація старого господарства, не демонстрація технологічного процесу якогось ремесла, а розкриття народних уявлень, пов'язаних з цими речами, усього дивосвіту українських народних вірувань.

Світ Добра, світ охоронців людини та її душі, господарства та худоби був розроблений антропомічно не менш докладно, ніж світ злих сил, тому половина виставки відведена під відтворення цих сил.

Протистояння, співіснування Добра і Зла та їхня боротьба, перемога Добра — ось головна ідея виставки.

Тож, ми вважаємо за необхідне показати людині — нашому сучаснику — Світолад її предків, який він постає із записів фольклористів та етнографів нашого краю кінця минулого — початку нинішнього століття.